

﴿ گفتار نهم ﴾

تربیت باید عملی و حسی باشد

نقوذ محسوسات در حیات انسانی - کارهای دستی - نقشه‌ها و لوحه‌ها - ماشینهای فیلم - دارالتجزیه و دارالعملها - سیاحتها و گردشها - مسابقه‌ها - نمایشگاهها - حیات محصلی در آمریکا

ند میلیون سال از عمر زمین ما گذشته است و هنوز نوع بشر در عالم محسوسات سیر میکند و هنوز میلیونها سال درینحال بسر خواهد برد تا بتواند قدم بعالم معقولات و مجردات بگذارد و در آنجا زیست کردن بتواند. هنوز بزرگترین علما و فلاسفه عهد کنونی ما قائل بعالم ارواح و مجردات و قوای ملکوتی و لاهوتی نیستند و جهان را فقط همین توده ماده می‌بینند و باور ندارند که این عالم سایه از عالم حقیقت و انعکاسی از جهان مشیت است!

چون هنوز در آغوش محسوسات نفس میکشیم و مواد حیات خودمان را از سینه عالم طبیعت بدر می‌آوریم، لذا نقوذ مادیات و محسوسات در زندگانی ما در درجه اول است و باید در فن تربیت نیز ازین نقوذ و قدرت استفاده کنیم و بنیان تربیت فرزندان خود را بر پایه حس و عمل استوار سازیم.

چون مخصوصاً بچه‌ها فقط در عالم محسوسات قدم می‌زنند و تنها محسوسات، حواس آنها را بخود جلب میکند پس باید که

مربی در تقویت و اصلاح استعداد های موروثی و در تلقین و تعلیم صفات و استعداد های کسبی که مجموع اینها اخلاق و طبیعت بچه را تشکیل میدهد از روی محسوسات و عمل مقاصد خود را یاد بدهد نه فقط با الفاظ و نصایح و یا امر و نهی آمرانه و مستبدانه. مثلاً اگر میخواهد حس ترحم بر بیچارگان و ضعف را در دل بچه بیدار کند بجای اینکه ساعتها و روزها وعظ و نصیحت نماید اگر او را گردشی داده مصادف سازد با یک پیره زن فقیری که بچه کوچک و برهنه خود را در بغل گرفته از عابرین تقاضای صدقه میکند، این حال خود حس رقت و ترحم بچه را بیدار خواهد کرد و تأثیر این تماشا بیشتر از مطالعه یک کتاب اخلاق و یا چندین وعظ خشک و خالی خواهد شد. فایده دیگری که این تربیت دارد این است که اولاً قوای دماغی بچه خسته نمی شود چونکه کلمات و الفاظ تازه و زیاد داخل دماغ نمی شود و ثانیاً اثرات این تماشا و تصویر حالت رقت آور آن زن و آن بچه بسهولت در قوه حافظه و مخیله او جا گرفته و بسهولت هم تکرر و تظاهر خواهد کرد. یکی از مجددین تعلیم و تربیت آلمان مینویسد که اساساً در سالهای نخستین تعلیم و تربیت عادت دادن بچه به تدقیق و کنجکاوای اشیاء و مواد خارجی که او را احاطه میکند بهتر و لازمتی ازین است که او را واداریم دماغ خود را نوبی کتاب. فرو برد تا الفاظ را یاد بگیرد و با این ترتیب خود را جسماً و روحاً کوتاه بین سازد! بنا بهمین حکمت است که در مدارس آمریکا تقریباً همه درسها را بقدر امکان از روی محسوسات و اشیاء تدریس میکنند و برای عملی کردن تدریسات وسایل متعدده دارند که بطریق اختصار آنها را ذکر میکنم:

اینها مشغولیت‌های عملی است که هم بچه‌ها را سر ذوق می‌آورند و هم قوای فکری آنها را تقویت میکنند و هم رفع خستگی مینمایند. در هر مدرسه سالونهای مخصوص برای کارهای دستی هست که در ساعت‌های معین شاگردها در آنجا در تحت نظارت معلمها

مدرسه «شوارزاتال» در آلمان — مشغولیت شاگردان در هوای آزاد.
Pupils Working at the Field. Pedag. Schwarzatal, Germany.

بساختن پاره‌اشیاء مقوایی و چوبی و آهنی و غیره مشغول می‌شوند و با شوق تمام هر یکی درخور استعداد خود چیزی می‌سازد. این کارها هوش و ذکاوت و اعضا و جوارح بچه‌ها را برای حرفتها و صنعت‌های مخصوص عادت میدهند و درست کردن بعضی حوایج

مختصر و ضروری خانگی را هم میآموزند تا در دوره زندگی فامیلی برای هر کار جزئی محتاج آوردن نجار و آهنگر و بنا و عمله و غیره نشوند بلکه خود آنها را درست کنند.

این ساختههای دستی نسبت بهر مدرسه فرق میکند و در بعضی مدارس در هر سال يك دو بار اینها را بمعرض نمایش و فروش میگذارند و قسمتی از آنها را در موزه مدرسه نگاه میدارند.

۲ — نقشه‌ها و لوحه‌های مخصوص.

برای هر کلاس و برای هر رشته از علوم و فنون نقشه‌های رنگین دیواری دارند که فهم درسها و حفظ معلومات را بمراتب آسان میکند در هیچیک از مملکتها بقدر آمریکایی بفاوید کثیره این تدریسات عملی نبرده‌اند. با اینکه در همه مدارس اروپا اغلب دروس را با تجربیات و امتحانات عملی همراه کرده و برای هر يك از شعبات علوم لوحه‌های رنگارنگ و متعدد دیواری ترتیب داده‌اند که همیشه در پیش چشم بچه‌هاست باز از حیث کثرت وسایل و ادوات عملی بدرجه مدارس آمریکا نمیرسند زیرا هیچ رشته از علوم و فنون و حرفتها نیست که برای آن این قبیل لوحه‌ها ترتیب نداده باشند.

۳ — ماشینهای فیلم:

امروز کمتر مدرسه در اروپا و آمریکا پیدا می‌شود که دارای ماشینهای عکس‌نما (پروژه کتور) نباشند که مانند سینما فیلم‌های مخصوص بعلم نباتات و حیوانات و معدنیات و شیمی و فیزیک و جغرافی و هیئت و غیره را نشان میدهد و یاد گرفتن معلومات فنی را در صدی نود آسانتر میکند این فیلم، بچه‌ها را از اسراف در قوای دماغی مصون می‌سازد و اعصاب و حافظه آنها را همیشه تر و تازه و مستعد کار نگاه میدارد و بدین ترتیب آن معلومات را که در مدارس ما در سه چهار سال طوطی وار یاد میگیرند درین

مدارس در ظرف یکسال با يك لذت و ذوق كامل و بدون خسته
کردن دماغ میآموزند.

بتلقین همین افکار بود که من در شماره هفتم سال سیم
ایران شهر در ضمن جوابهای سؤالی که از خوانندگان شده بود که

مدرسه «شوارزتاتال» در آلمان — جمع آوری حاصل در باغ مدرسه.
Pupils' harvesting in the garden of the Pedagogium
Schwarzatal — Bad Blankenburg.

اگر يك ميليون تومان داشتید چه میکردید از طرف خودم نیز ده
ماده نوشته بودم که در ماده سیم برای مخارج ده سینما با فیلمهای
مخصوص شصت هزار تومان و در ماده ششم برای مخارج تأسیس
ده مدرسه عملی ورزش نیز شصت هزار تومان تخصیص کرده بودم
چونکه باهیت و تأثیر این تأسیسات در اصلاح اساس تعلیم و تربیت

در ایران ایمان کامل داشتم.

فواید این ماشینهای فیلم فنی بیش از آن است که در اینجا شرح توان داد و ثمرات آنها را در همه مدارس آمریکا از باغچه‌های بچه‌ها تا مدارس عالی و دارالفنون میتوان دید. قیمت این ماشین‌ها از بیست و پنج لیره گرفته تا صد و بیشتر میباشد. (۱)

۴ — کتابخانه‌ها و قرائتخانه‌ها.

علاوه بر کتابخانه‌های بزرگ و مهم که در هر شهر و قصبه آمریکا از طرف حکومت تأسیس شده و همچنین قرائتخانه‌های خصوصی مجانی که بعضی از میلیونرها تأسیس نموده‌اند و هزارها مردم را از فیض مطالعه و کسب معلومات بهره‌مند میسازند کتابخانه‌ها و قرائتخانه‌های مخصوص مدارس نیز بدین ترتیب عملی کمک میکنند و در بعضی دهات کوچک و فقیر که مدرسه ندارند کتابخانه‌های سیار هست یعنی یکی از کتابخانه‌های شهرهای نزدیک هر هفته یکی از مأمورین خود را که غالباً زن است با یک سبد کتاب بدان ده میفرستد و او آن کتابها را میان بچه‌ها و بزرگها تقسیم میکند و کتابهایی را که هفته گذشته آورده بود پس میگیرد! و نیز بعضی معلمه‌ها و مریه‌ها چند کتاب مفید که حکایتهای شیرین و عبرت آمیز و اخلاقی دارد برداشته بدعات میروند و در میدانهای عمومی که بلدیها ساخته‌اند، جاییکه در مملکت ما مانگیران و رمالان و نقالان و فالگیران معرکه برپا میکنند، مردم را دور خود جمع کرده از آن کتابها میخوانند و بسؤالهای گوناگون مردم راجع با امور زندگی و مسائل اجتماعی و غیره جواب میدهند و باین طریق عملاً بتربیت فکری آنها خدمت میکنند.

(۱) از قراریکه در مجموعه معارف که از تأسیسات جناب آقا شیخ محمد علی بهجت و از مجله‌های مفید ایران است خوانده شد در مدرسه فنی هنر که از طرف ایشان تأسیس یافته یک دستگاه سینما تهیه شده است و خوب است وزارت معارف از تشویق امثال ایشان فرو گذاری نکند

برای اداره کردن کتابخانه‌ها و قرائتخانه‌ها مدرسه مخصوصی هست که دو سال دوره تحصیلی آن است. در اکثر این قرائتخانه‌ها هر هفته یک دو ساعت را مخصوص بچه‌ها کرده‌اند که در آنجا جمع می‌شوند و یکی از زنان مستخدم قرائتخانه برای آنها حکایتها و

مدرسه «والدیزورسدورف» در آلمان — شاگردان دریاغ میزسه کار میکنند.

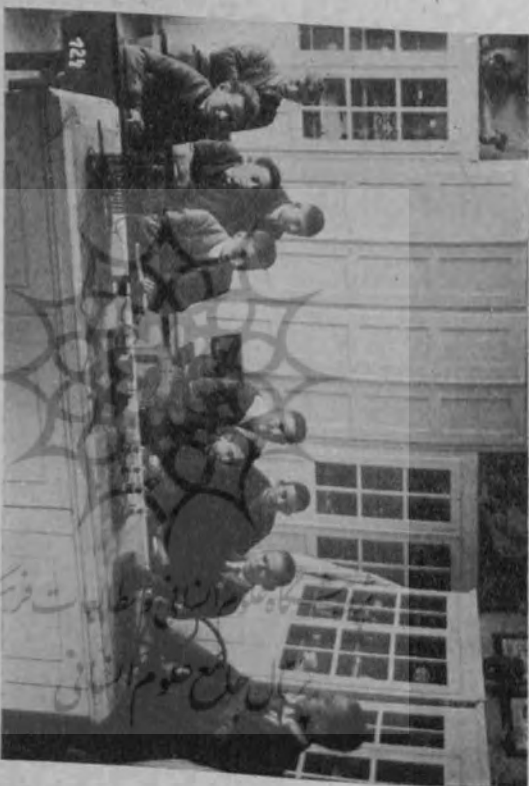
Pupils at Work in the Garden —
Pedagogium. Wald-Siversdorf, Germany.

افسانه‌های تاریخی و سیاحتنامه‌ها و غیره از روی کتابهاییکه قبلاً معین شده میخواند و بچه‌ها سراپا ذوق و گوش می‌شوند. در سال ۱۹۱۱ در فصل زمستان عدد این بچه‌ها که بقرائتخانه‌ها و شنیدن حکایات مداومت کرده بودند به چهل و دو هزار و سیصد و

نود و چهار نفر رسیده بود!

۵ — دارالتجزیه‌ها (لابوراتوارها) ..

مهمترین درسهای مدارس، علوم طبیعی و مخصوصاً فیزیک و شیمی است و برای فهمیدن قواعد این فنون عملیات و تجربیات لازم است و آنها ممکن نیست مگر بوسیلهٔ لابوراتوارها که تمام

مدرسه «والدزبورگسدورف» در آلمان — اطلاق درس فیزیک.
Physik lesson, Pedagog. Wald-Siversdorf, Germany.

ادوات و لوازم را دارا باشد و در هر درس هر چه معلم تدریس میکند بوسیلهٔ تجزیه و تحلیل و ترکیب و یا بساختن بعض مواد، کیفیت آنها را عملاً نشان میدهد و اغلب اوقات بدست خود شاگردان این عملیات اجرا می‌شود. در ساعات خارج از درس نیز

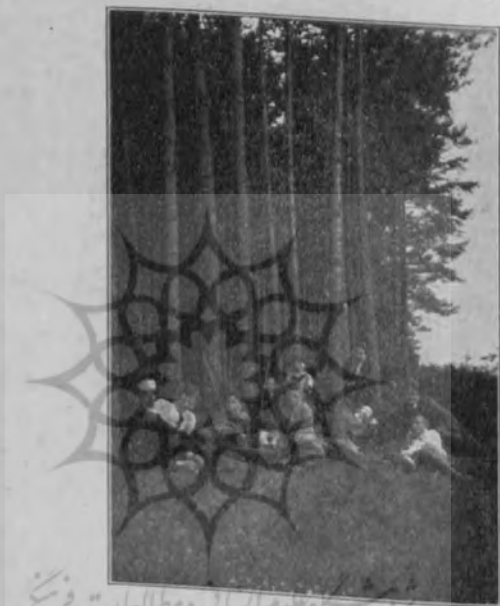
بعضی شاگردان اختیار دارند که تنها یا در تحت نظارت يك معلم و یا شاگرد دیگر در لابوراتوار برای خود کار کنند و آنچه را فهمیده‌اند با تجربه‌های خود یاد گیرند.

مدرسه «اودن والدشوله» در آلمان — اطلاق فن تکون حیات.
Biology Room — Odenwaldschule, Germany.

بزرگی و محتویات این لابوراتوارها موقوف بدرجهٔ مدرسه و رشتهٔ علوم و فنی است که در آنجا تدریس می‌شود و مثلاً

در مدارس طب تشریح‌خانه مخصوص هم ضمیمه شده است که شاگردان علم تشریح را از روی مشاهدات و عملیات یاد می‌گیرند. نه از روی کتاب و درسهای شفاهی چنانکه در ایران مجبورند. در مدارس طبی اروپا غالباً شاگردان مدرسه طب قبل از سال چهارم تدریس اجازه کار کردن در تشریح‌خانه‌ها و مریض‌خانه‌ها را

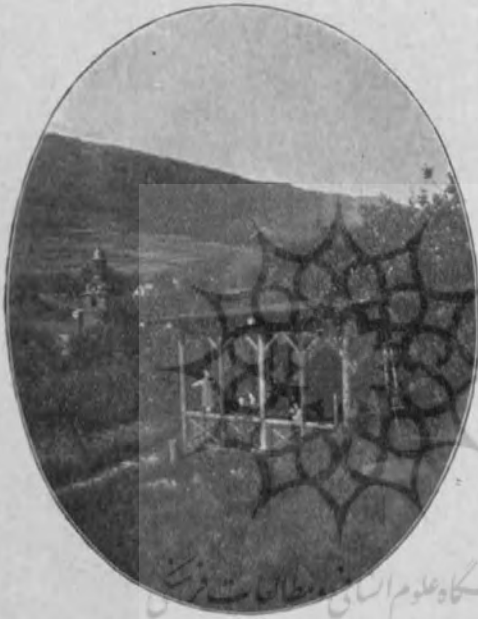
مدرسه «شوارتزاتال» در آلمان - استراحت شاگردان در جنگل.
 Rest in the Wood - Pedagog. Schwarzatal,
 Bad Blankenburg.

ندارند. ولی در آمریکا از سال دوم نیز اجازه دارند و قبلاً مشاهده عملیات و امتحانات، فهم درسها را خیلی آسان می‌کند و نظریات را در درجه دوم یاد می‌گیرند.

۶ - سیاحتها و گردشها.

علاوه بر تعطیل عمومی تابستانی که يك تا دو ماه تعطیل است

و درینمدت شاگردان، اغلب اوقات در تحت نظارت دو سه معلم
 سیاحت میروند و شهرهای مهم تاریخی و ابنیه قدیمه و مشهور و
 موزهخانه و نمایشگاههای صنایع و غیره را تماشا و تدقیق مینمایند
 در عرض سال نیز چند بار در تعطیلهای کوچک و یا در روزهای
 یکشنبه که بجای جمعه ما تعطیل است بچهها را زیارت بعض اماکن

شوشگاه علوم اسان و نظامات در آلمان

مدرسه «شوارتزاتال» در آلمان
 اطاق چوبی برای استراحت و تماشا در مقابل میدان بازی

Log house at the playground—Pedag. Schwarzatal, Bad
 Blankenburg.

و بناها و نمایشگاهها و باغهای نباتات و حیوانات میبرند و درین
 ضمن هر جا که مناسب شد معلمها کنفراسها میدهند و معلومات
 تازه تلقین میکنند و شاگردان آنها را در دفاتر یادداشت خود می-
 نویسند و یا در جنگلها و کنار رودها و دریاها گردش میکنند

و بتدقیق نباتات و حشرات و حیوانات آبی مشغول می‌شوند و بعضی نمونه‌ها از آنها جمع نموده با خود می‌آورند و در لابوراتوار و یا آلبومهای خصوصی خود نگاه میدارند.

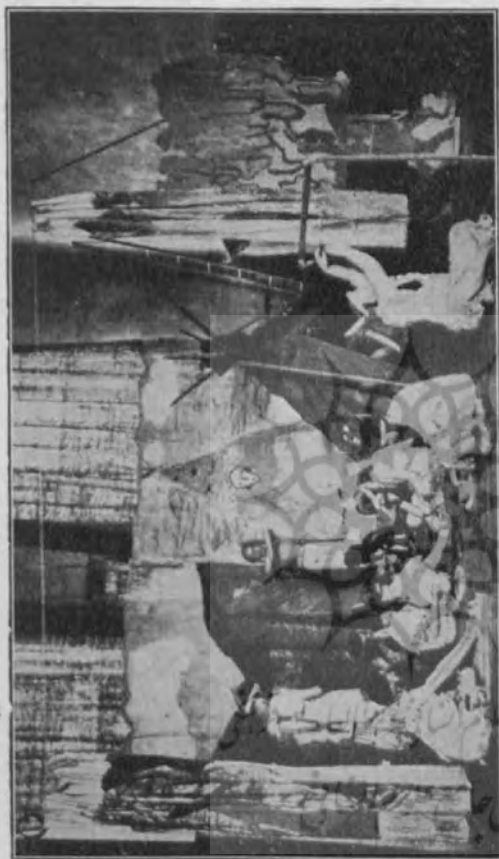
گاهی شاگردان را برای یاد گرفتن شناوری اگر تعلیم آن در مدرسه ممکن نباشد بحمامهای مخصوص بزرگ که از طرف بلدییه ساخته شده می‌برند و معلم مخصوص نشنا بایشان یاد میدهد و یا در کنار رودخانه‌ها و دریاها نیز که قبلاً هر شاگردی پیراهن شنا و هوله خود را همراه آورده بشناوری مشغول می‌شوند و این هنر را هم که لازمه حیات است کسب مینمایند.

۷- نمایشها.

در اغلب مدارس بخصوص مدارس ابتدائی و متوسطه شاگردان بعضی کلاسها يك نمایش اخلاقی و ادبی از روی کتابهای تياتر معروفترین نویسندگان ترتیب داده چند ماه در خانه‌ها و در مدرسه مشق میکنند و روزی اعلان داده در تالار بزرگ مدرسه بموقع نماشا میگذارند و اولیای اطفال و آشنایان را هم دعوت میکنند. این نمایشها ذوق و استعداد ادبی و صنعتی بچه‌ها را بیدار و تقویت میکند و از استقبال آنها خبر میدهد و تا یکدرجه احتیاج رفتن به سینما و تياترهای مضر را از بچه‌ها رفع مینماید.

علاوه برین نمایشها، در بعضی مدارس، صنعت خطابت و فصاحت و نطقی را هم که بنقشه يك هنر جداگانه و محترمی است یاد میدهند و قوه نطق و تبلیغ و تلقین بچه‌ها باین وسیله تربیت مییابد و خطبای استقبال از آنها بیرون میآید و همچنین فن موسیقی نیز جزو این نمایشهاست و درین نمایشها و یا در کنسرت‌هاییکه غالباً در مدارس داده می‌شود موسیقی‌زنها خود شاگردان هستند که این را یا در مدرسه و یا در خانه‌های خودشان یاد گرفته‌اند و حتی

در پارهٔ از مدارس آلات موسیقی را هم خود شاگردان ساخته‌اند!
امسال در یکی از مدارس برلین قطعهٔ تاریخی نویسندهٔ یونانی

مدرسهٔ « سیتی اند کوئتری » در نیویورک.
شاگردان خود را برای غایش دادن زندگانی سرخ پوستهای آمریکا حاضر میکنند.
Playing indian life, City and Country school, New York

« ایشیل » که موسوم است به « ایرانیان » از طرف شاگردان نمایش
داده شد. درین قطعهٔ تراژدی، نویسندهٔ یونانی شکست ایرانیان را
از طرف یونان تصویر کرده است این نمایش بسی عبرت‌انگیز و

مهیج است ولی در ضمن این شکست، عظمت و ابهت و شوکت ایران
قدیم را نیز نشان داده است. این تراژدی و همچنین قطعه
«استرومردخا» را که تیاتر نویس معروف فرانسوی «راسین» زمینه
آنها از انجیل برداشته و بشکل درام در آورده است و هر دو قطعه
یادی از روزگار با شکوه کشور باستان ما میباشند، هر سال در
پاریس در جزو قطعه‌های کلاسیک در تیاتر «اودهون» بموقع
نمایش میگذارند!

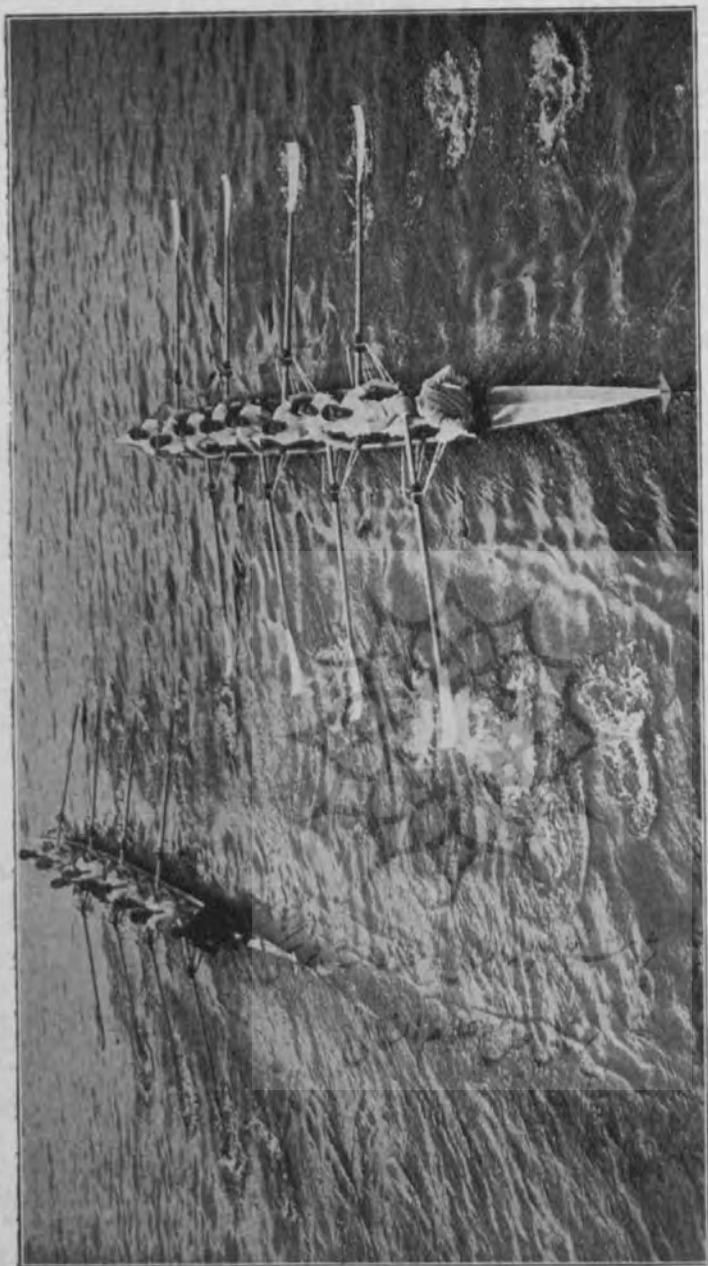
من قطعه تراژدی «ایشیل» را یازده سال پیش بفارسی ترجمه
کرده‌ام که چاپ نشده ولی ترجمه من قیمت ادبی ندارد و خوب
است که آنها یکی از ادبای زبردست کنونی ما مانند آقایان رشید
یاسمی و سعید نفیسی و میرزا نصرالله خان فلسفی ترجمه و نشر
کنند که خدمت بزرگی بادبیات و بیداری ایرانیان خواهد شد.

۸ — مسابقه‌ها.

مسابقه‌ها حس رقابت و غیرت و سعی بجهه‌ها را تحریک میکند
و آنها را به بروز دادن شخصیت و استعدادهای مخفی خود موفق
می‌سازد چه مسابقه بهترین مشوقهاست.

این مسابقه‌ها یا از طرف وزرات معارف ترتیب داده می‌شود
مثلاً اعلان میکنند که در آخر سال تدریس، هر کس در فلان
موضوع فنی و ادبی بهترین رساله را بنویسد و یا نمره اول را در
همه دروس دارا شود و یا در فلان رشته نفوق بر دیگران احراز
کند فلان جایزه را خواهد گرفت و یا از طرف خود مدرسه
ترتیب داده می‌شود و موضوع آنها هم مختلف میتواند باشد.

مسابقه‌های پاروژنی شاگردان دارالفنون «کمبریج» و «اکسفورد»
در انگلستان بسیار معروف و جالب تماشا است و هر سال یکبار در
لندن در نهر «تیمس» بعمل می‌آید و صد هزارها مردم بتماشای

مسابقه یاروژی میان محصلین دارالفنون کبریج و آکسفورد در انگلستان
Boat race between Cambridge and Oxford

می‌ایستند و نذرها می‌بندند و بالاخره نتیجه از طرف يك هیئت منصفه (ژوری) اعلان می‌شود!

در اغلب ممالک اروپا و بخصوص در آمریکا بعضی از اغنیا در حال حیات و یا بر حسب وصیت وجبی برای مکافات اشخاصیکه در يك رشته مخصوص نمره اول بیایند و یا گوی سبقت از همکنان خود بریایند و یا در فلان موضوع بهترین کتاب را بنویسند و یا فلان مسئله را حل و کشف نمایند وقف کرده‌اند و بدست دار الفنونها و مدارس سپرده‌اند تا آن را باشخاص با استحقاق که تفوق بر دیگران جسته‌اند قسمت کنند.

تشویق در هر کار بهترین سایق ترقی و تکامل است و در مدارس از مکافات و مجازات باید اولی را بیشتر بکار برد تا دومی یعنی بقدر امکان باید بتشویق پرداخت تا به تهدید چونکه تشویق یکنوع تحریک مثبت است و استعدادها و قوه‌ها را تغذیه میکند و بتجلی کردن آنها مساعدت مینماید در صورتیکه تهدید و مجازات يك فعل منفی است یعنی چیزی را از بچه سلب میکند و آن چیز قوت دماغ و حس ذوق و انبساط خاطر است. پس تا میتوان از مجازات و تهدید امساک باید کرد و در صورت ناچاری هم آنها بشکلی در آورد که مخلوط به تشویق باشد. *باشکله علوم انسانی و مطالعات غربی*

تهدید و مجازات تولید ترس میکند که این خود مخرب قوای روحی و دماغی است و بمثابه ادویه سم‌دار است که فقط در موقع ناچاری باید آن را بکار برد و الا بدن را بهلاک نزدیک می‌سازد.

یکی از مضرتین عادات بعضی ملتها ترساندن بچه‌هاست به انواع چیزهای موهوم و یا قیافه‌ها و هیکلهای وحشت‌انگیز که ریشه استعدادات و قوای روحی را می‌سوزاند و از بچگی آنها را

ضعیف و ترسو و کم‌رو و بی‌اراده میکند و از استقلال شخصی و عملی که روح تعلیم و تربیت صحیح است آنها را بی‌بهره می‌سازد.
۹ — نمایشگاه‌ها.

نمایشگاه‌ها هم نوعی از مسابقه است و اثرات بزرگی در پرورش دادن استعدادها و قابلیت‌های بچه‌ها دارد. این نمایشگاه‌ها

«مدرسه شوارتزاتال در آلمان.» اشیایی که شاگردان برای عید میلاد درست کرده‌اند.
Christmas gifts made by Pupils of the Pedagog. Schwarzatal.

از طرف مدارس ترتیب داده می‌شود و در آنجا کارهای دستی شاگردها را از قبیل نقشه‌ها، انواع آلات و ادوات یتیه و لوازم تحریر و نابلوها و قلابدوزیها و گلنهای مصنوعی و رختها و قماشها و غیره بمعرض تماشا میگذارند و غالباً اولیای اطفال و

سایرین را هم دعوت میکنند. گاهی فیز این ساخته‌های دستی را بقیمت میفروشند و آنرا بخود درست کننده آن میدهند و در بعض اوقات هم بمزایده میگذارند تا ببینند طالبین چه اندازه آنها را تقدیر میکنند.

بعض مدارس بنمایشگاههای عمومی که در سالون‌های بلدیه هر چند گاهی تأسیس می‌شود شرکت میکنند و کارهای دستی شاگردان خود را بدانجا میفرستند.

این وسیله‌های عملی که جزو لاینفک تعلیم و تربیت مدارس آمریکاست و خود جزئیات دیگر دارد که درینجا بشرح آنها نمیتوان پرداخت فن تعلیم و تربیت را باعلی درجه سهولت و فایده میرساند و تقریباً شاگردان را بحیات اجتماعی و شئون آن آشنا می‌سازد بطوریکه پس از فراغت از تحصیل، عالم زندگی که داخل آن می‌شوند يك عالم تازه و غریب و ناآشنا بنظرشان نمیآید چونکه بشرایط آن واقف شده و تا حدی در بجهت آن زیسته‌اند!

مسیو «فرمن روز» در کتاب خود، «آمریکای جدید» مینویسد: «درین حیات محصلی، شاگرد در اطراف خود تمام اسباب تحصیل و تجربه و زندگانی را جمع می‌بیند. هر چه را که میخواهد بداند و یا یاد بگیرد وسایل آن نزد دسترس اوست. حفظ الصحه، کار و بازی همه برای او مهیاست. برای تتبع و مطالعه کتابخانه دارد و برای تجربه و امتحان، دارالجزیه و لابوراتوار و برای تقویت عضلات، ورزش‌خانه دارد و برای شنا، حوض و برای مباحثه و مذاکره، انجمن و برای تماشا و پرورش حس بدایع، تیاتر دارد که خود هم میتواند در آنجا بازی کند. روزنامه و مجله دارد که میتواند مقاله بنویسد و خود را معروف سازد و کلوب‌ها دارد که با دوستان خود در آنجا ساعات شیرین میگذرانند و

خلاصه او در يك محیطی است که بدن و روح و اخلاق خود را در آنجا تربیت میکند و بوسیله تربیت مشترك زن و مرد که در آنجا مرسوم است خود را برای حیات فامیلی حاضر می‌سازد و وظایف دارالفنونها و مدارس هم جز این نیست.

آیا مدارس ایران کدام يك ازین وسایل را دارا میباشند و اگر نداشتن معلمین قابل و رعایت نشدن شرایط حفظالصحه و بیفایدهگی کتابهای تدریس و بیتناسبی پروگرامها و کلاسها را هم علاوه کنید میتوانید قانع شوید که این مدارس با اینحال بجای خدمت تولید ضرر و خسارت میکند. پس درینصورت آیا تزئید این مدارس واجبتر است یا اصلاح آنهایکه حالا موجودند؟ یقین دارم که پس از مطالعه این کتاب شما هم مثل من قانع خواهید شد که باید یا این مدارس را بست و یا آنها را اصلاح و تجدید وزنده و مجهز با ادوات و شرایط لازمه نمود تا معنی حقیقی خود را دریابند و بتوانند در آغوش خود نژاد نو و برومند پرورند.

